

O NOUĂ INIȚIATIVĂ TĂTĂREASCĂ DE REFORMĂ -- EUROISLAMUL

Tasin Gemil

Conceptul de *Euroislam* este nou. El se referă la un curent de opinie cu caracter novator, de natură să adapteze principiile ale Islamului la cerințele epocii contemporane. Se urmărește promovarea unui Islam nedogmatic, pragmatic și modern, compatibil cu valorile esențiale ale civilizației occidentale actuale.

Conceptul de *Euroislam* a apărut relativ recent, la Kazan, în cercul elitei intelectuale tătare apropiată președintelui Republicii Tatarstan, dl. Mintemir Şaymiyev.

După cum se știe, Republica Tatarstan este un stat suveran în cadrul Federației Ruse (1). Această autonomie de maximă extensie (înclusiv dreptul de a iniția și cultiva relații internaționale) reprezintă deja un model politic în arena internațională. *Modelul tătar* este promovat în

(1) Republica Tatarstan este moștenitoarea vechiului Hanat de Kazan, care s-a desprins din Hoarda de Aur, în 1438, și s-a format pe cursul mijlociu al fluviului Volga (*Idil*). Hanatul de Kazan a fost cucerit de către țarul rus Ivan cel Groaznic, în 1552. Tătarii de pe Volga au fost supuși, timp de 450 de ani, unor persecuții sistematice, care au vizat ființa lor etno-confesională. Abia în 1920, tătarii de pe Volga au redobândit organismul lor statal sub forma restrânsă a unei republici autonome în cadrul R.S.F.S.Rusă. La 30 august 1990, tătarii din Kazan și-au proclamat independența, iar în 1992 ei au refuzat (ca și cecenii) să semneze tratatul federal cu Moscova. Kremlinul a hotărât atunci să recurgă la forță. În 1994, Cecenia a fost invadată de armata rusă, dar R.Tatarstan a evitat dezastrul, semnând, în același an, un tratat special cu Kremlinul. Potrivit art.61 din Constituția Republicii Tatarstan, aceasta „este un stat suveran și subiect de drept internațional, asociat cu Federația Rusă pe baza Tratatului privind delimitarea de jurisdicții și transferul mutual de autoritate...” (vezi Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*, Stanford: Hoover Institution Press, 1987; *Tatar Enşiklopediya Sözlüğü* (Dicționarul Enciclopedic Tătar), Tatar Enşiklopediya Institutı, Kazan, 2002, p. 615; Raphael Khakim, *Russia and Tatarstan at a Crossroads of History*, Institute of History. Academy of Sciences of Tatarstan, Kazan, 2006, p.7-8).

cadrul așa-numitei „Inițiative de la Haga”, ca o soluție pașnică pentru probleme interetnice complicate (2). Cu aceleași mijloace exclusiv pașnice luptă și tătarii din Crimea pentru recâștigarea drepturilor lor istorice, politice și naționale.

Deși o propagandă îndelungată și sistematică a creat tătarilor o imagine deformată, de razboinici neîndurători, iată că ei probează astăzi, mai mult decât mulți alții, încredere în eficiența mijloacelor politice, diplomatice și culturale, decât în puterea armelor. După prăbușirea URSS, nici tătarii de pe Volga și nici cei din Crimea nu au tras niciun foc de armă și nu au făcut să explodeze nicio bombă pentru a-și afirma dreptul lor istoric de a trăi demni în patria strămoșească. Pentru a preîntâmpina provocările și conflictele interetnice, tătarii din Crimea au mers până acolo încât au renunțat la dreptul lor elementar de a cere restituirea caselor părintești din care fuseseră scoși cu forța, la 18 mai 1944, și duși în Asia Centrală, Urali și Extremul Orient sovietic.

Nu este o întâmplare faptul că, *Euroislamul* este o inițiativă tătărească. Ea a pornit din Republica Tatarstan, care este singura entitate statală a tătarilor de astăzi. Dar, ideea reformatoare a *Euroislamului* poate fi acceptată și ca o acțiune a tuturor tătarilor, deoarece, în esență, ea este o actualizare a unei mișcări reformatoare pornită de la tătarii din Crimea, la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Un mare gânditor, pedagog și publicist tătar crimean, care a fost Ismail Bey Gasprinski (Ismail Gaspıralı)(1851-1914), a declanșat în anii optzeci ai sec.XIX un curent de înnoire în mentalul individual și colectiv nu numai al tătarilor, ci și al tuturor celor care făceau parte din lumea turco-musulmană aflată în stăpânirea Rusiei țariste. Prin diverse acțiuni pe teren și, mai cu seamă, prin gazeta „Tercüman” (Translatorul), care a apărut în Crimea timp de 30 de ani, începând cu anul 1883, Ismail Bey Gasprinski și adepții săi au promovat cu obstinație necesitatea adaptării lumii turco-musulmane la condițiile epocii moderne. În principal, reforma lui Ismail Bey Gasprinski a vizat sistemul educațional și mentalul musulmanilor de origine turcică din Rusia țaristă. El a promovat o *nouă metodă* în învățământ, numită atunci *usul-u cedit* (*usul-u djadid*), ceea ce însemna în fond adaptarea

(2) Bruce Allyn, *The Hague Initiative. Ethnic Conflict Management in the Former Soviet Union: Bulletin*, Cambridge, MA: Conflict Management Group, June 1995; Raphael Khakim, *op.cit.*, p.8-14; Damir Iskhakov, *Model Tatarstana: za i protiv* (Modelul Tatarstan: pentru și împotriva), în “Panorama-Forum”, nr.2, 1995.

sistemului și programei școlare europene din acel timp la cultura islamică ancestrală, rămasă atunci în afara progresului. Gânditorii reformiști tătari legau Islamul de ideile liberalismului individual, avansând pe primul loc libertatea de gândire. În același timp, I.Gasprinski a cultivat o limbă comună, prin simplificarea limbii turco-osmane din acea vreme, astfel încât în toate școlile de *usul-u cedit* lecțiile să se desfășoare în aceeași limbă, fie că aceste școli erau în Crimeea sau în bazinul Volgăi, fie că ele erau în Caucaz sau în Asia Centrală. În școlile de „*usul-u djadid*” au fost admise și fetele, ceea ce era un fapt fără precedent în istoria întregii lumi islamice. Obiectivul major al reformei inițiată de către Ismail Bey Gasprinski – mișcare reformatoare numită și „*djadidism*”(înnoire) - era realizarea unirii pentru progres a tuturor turco-musulmanilor din Imperiul rus. Sloganul lansat în acest sens de către Ismail Bey Gasprinski era *Dilde, fikirde, amelde (işde) birlik* (Unire în limbă, cuget și acțiune). Acest slogan a fost relansat în forță după 1990, fiind invocat deseori în întreaga lume turcică, cu același obiectiv vizând înfăptuirea unității ei în spirit și acțiune pe calea dezvoltării multilaterale, pe baza valorilor proprii și în concordanță cu cerințele actuale. Djadidismul a fost o mișcare reformatoare originală, de sorginte tătarească.

Autoritățile țariste au fost alarmate de amploarea și, mai ales, de eficiența noii mișcări, care era de natură să ducă la emanciparea și unirea lumii turco-musulmane din imperiu. Ca urmare, serviciile secrete rusești au incitat cercurile conservatoare musulmane, care s-au opus vehement curentului novator promovat prin școli și publicații. Totuși, djadidismul a produs efecte profunde și de durată, cultivând nu numai necesitatea progresului și informării, ci și germenii mișcărilor naționale de atunci și de mai târziu, inclusiv din epoca actuală. Nu greșesc cei care găsesc legături de continuitate între djadidismul promovat acum mai bine de un secol, de către tătarii din Crimeea, și euroislamul promovat în zilele noastre, de către tătarii din Kazan (3).

(3) Vezi Kırımlı Cafer Seydahmet, *Gaspıralı Ismail Bey*, ed. Ramazan Bakkal, Istanbul, < 1996 > ; Nadir Devlet, *Ismail Bey Gaspıralı (1851-1914)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988; V.Y.Gankevich, *Ocherki istorii krîmskotatarskogo narodnogo obrazovanija* (O istorie a învățământului poporului tătar crimean), Simferopol, “Tavrija”, 1997; Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, *Dilde, fikirde, işde birlik* (Unire în limbă, cuget și acțiune). *Ismayı bey*

Ca și djadidismul, euroislamul propune flexibilitate în înțelegerea și practicarea Islamului. De altminteri, lumea turcă (turcică) a acceptat

crediința musulmană, în urmă cu o mie de ani, nu foarte ușor și cu condiția adaptării ei la condițiile sale concrete de viață și la tradiția sa istorică (4). De aici și diferențieri substanțiale între Islamul arabo-iranian și cel turcesc sau turcic. Cele mai importante state ale lumii turcice din evul mediu, Hoarda de Aur și Imperiul otoman, au aplicat Islamul în mod pragmatic și au promovat o largă toleranță religioasă. Este un adevăr recunoscut faptul că, lumea turcică a demonstrat și demonstrează o deschidere mult mai mare la nou și progres decât restul lumii islamice. Chiar și transferul în lumea arabă a unor termeni politici cheie de sorginte occidentală s-a făcut prin intermediul Turciei, cultura arabă fiind practic incapabilă, chiar și astăzi, să asimileze terminologia politică și juridică modernă (5). Iar în cadrul lumii turce, aplecarea cea mai vădită către progres au probat-o și o probează și acum tătarii. Ei au fost și inițiatorii, tot în urmă cu mai mult de o sută de ani, a mișcărilor naționaliste *panturanice* și *panturce*, pe când Turcia otomană de atunci își lega speranțele de supraviețuire de conceptul *otomanismului* și de unitatea drept-credincioșilor musulmani (*ummatism*) (6).

Până la un punct, tătarii au complexe și mentalitatea evreilor. Ambele popoare și-au pierdut pentru multă vreme entitatea statală proprie, dar au rămas profund atașate de valorile lor naționale. Ca și evreii, tătarii sunt deosebit de rezistenți la asimilare și extrem de receptivi la nou (*). De fapt, deschiderea tătarilor către înnoire vine din

Qaspiralı – 1851-1914, Baku, 2002; Hakan Kırımlı (ed.pr.), *Ismail Bey Gaspıralı için* (Pentru Ismail Bey Gasprinski), Ankara, 2004; Naim Karimov (ed.res.), *Ismoil Gasprinskiy va Turkiston* (Ismail Bey Gasprinski și Turkestan), „Şark“, Taşkent, 2005; Mirkasım Gosmanov (coord.șt.), *Ismail Gasprinskiy.Tarihi-dokumental jıyntık* (Ismail Bey Gasprinski. Culegere istorico-documentară), Kazan, “Jıyn” neşriyatı, 2006 (cu bibliografie bogată).

(4) Erdoğan Aydın, *Nasıl müslüman olduk* (Cum am devenit musulmani), ed.a 22-a, Cumhuriyet Kitapları, Istanbul, 2007.

(5) Vezi Laura Sitaru, *Gândirea politică arabă. Concepte cheie între tradiție și inovație*, Editura Polirom, Iași, 2009.

(6) Vezi Yusuf Akçura, *Türkçülüyyün Tarixi* (Istoria turcismului), Qanun, Baku, 2006.

(*) In fostele republici sovietice central-asiatice, unde trăiesc în prezent abilitatea lor îndelung experimentată de supraviețuitori, atât ca indivizi, cât și ca popor sau comunități etnice. Tătarii au fost poporul cel mai persecutat din imperiile rus și sovietic. Orgoliul imperial rus nu iartă tătarilor faptul că,

ei au fost singurii din istorie care au îngenuncheat Rusia timp de mai bine de două veacuri.

Ideologii de astăzi ai mișcării novatoare a Euroislamului pornesc de la realitatea că, tătarii s-au format și au evoluat ca popor în Europa, dar instituțional și cultural ei aparțin Asiei, îndeosebi prin religia lor islamică. Sub acest aspect, situația lor este asemănătoare cu cea a comunităților musulmane din diferite țări occidentale. Numai că, spre deosebire de aceste comunități islamice, care s-au format acum câteva decenii, tătarii de pe Volga și cei din Crimeea trăiesc pe pământurile strămoșilor lor.

Intr-o lucrare de referință, publicată în 2003, intitulată “*Gde naša Mekka ?*” (Unde este Mecca noastră?) și având subtitlul “*Manifestul Euroislamului*”, Rafael Khakim(ov) (7) mărturisește deschis: în veacul al X-lea, strămoșii mei s-au convertit de bunăvoie la Islam, pe care apoi l-au răspândit și între alte popoare. Gânditorii tătari din sec.XIX-XX s-au străduit să reformeze Islamul, pentru a realiza un sistem social deschis înnoirilor progresiste venite atât din Orient, cât și din Occident. Tătarii au o istorie bogată. Care este însă viitorul lor ? Islamul este esența culturii tătare, deci și a existenței mele. Dacă vreau să-l înțeleg – continuă R.Khakimov – nu am altă sursă de bază decât Coranul. Dar, de ce trebuie să țin seama de interpretarea pe care alții o dau textului sacru ?! Il pot înțelege și singur. Niciun om nu deține monopolul adevărului, conchide domnia-sa. Aceasta este axioma euroislamului, care este promovat acum de către elita politică și intelectuală tătară din Kazan.

circa un milion de tătari, este larg răspândită zicala: “ Dacă un bărbat vrea să facă carieră și copiii săi să reușească în viață, trebuie să se căsătorească cu o tătăroaică”. Tătăroaicele sunt considerate ca cele mai emancipate și educate femei musulmane din regiune și nu numai. Pot fi invocate multe exemple în acest sens, între care și faptul că mama celebrului scriitor kirghiz Cinghiz Aitmatov era tătăroaică.

(7) Traducerea în limba engleză a lucrării (*Where is our Mecca ? (Manifest of Euroislam)*) a fost făcută de americanii Natalia D.Jacobsen și Donald J.Jacobsen și publicată în “Raphael Khakim, *Russia and Tatarstan...*, p.104-165”. Rafael Khakim(ov) este directorul Institutului de istorie “Șehabeddin Merjani” din Kazan, membru corespondent al

De fapt, R.Khakimov preia și dezvoltă idei exprimate, cu peste o sută de ani în urmă și mai încoace, nu numai de către I.Gasprinski, ci și de către alți djadidiști tătari, precum: Ayaz Ishaki, Yusuf Akçora, Musa Bigiyev, Sadri Maksudi ș.a. Este îndreptățită definirea euroislamului și ca *neodjadidism* („*the Tatar legacy of the progressive Jadidism*”) (8).

După prăbușirea URSS, elita intelectuală și politică tătară a ajuns la concluzia că, pentru musulmanii din fostul imperiu cultura rusă și-a epuizat puterea de atracție, dat fiind faptul că aceasta a devenit o cultură creștină ortodoxă. Reîntoarcerea la valorile fundamentale proprii s-a arătat a fi singura cale de salvare și dezvoltare, atât pentru tătari, cât și pentru toate celelalte popoare și comunități turco-musulmane din fostul spațiu sovietic. Lunga perioadă de stăpânire rusă și sovietică și-a pus desigur aprenta asupra mentalului individual și colectiv al turco-musulmanilor din fostul imperiu. Aceștia sunt mai permisivi influențelor străine, inclusiv celor din spațiul cultural iudeo-creștin, decât coreligionarii lor din alte zone. Acest factor se adaugă la tradiționala receptivitate la nou a turco-tătarilor (9).

Cum am mai menționat, Euroislam înseamnă, înainte de toate, înțelegerea textului sacru coranic prin prisma realităților specifice și globale actuale. La observația că, pentru corecta înțelegere a textului coranic este necesară stăpânirea subtilităților limbii arabe, euroislamiștii răspund că termenii și noțiunile din Coran și-ar fi pierdut sensul inițial, ceea ce ar impune reinterpretarea lor. Euroislamiștii resping astfel chiar sacralitatea limbii arabe, limbă menționată de mai multe ori în însuși textul coranic (10).

Academiei de Științe a R.Tatarstan și, în același timp, consilierul pentru probleme politice al președintelui R.Tatarstan. Dl.R.Khakimov a acceptat să fie membru al Consiliului științific al Institutului de Turcologie și Studii Central-Asiatice, Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

(8) Marjorie Mandelstam Balzer, în vol. *Tatars*, Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, Kazan, 2007, p.106.

(9) Vezi Damir M.Iskhakov, *Fenomen tatarskogo djadidisma* (Fenomenul djadidismului tătar), Imam, Kazan, 1997; Adeeb Khalid, *The politics of Muslim Cultural Reforms: Jadidism in Central Asia*, University of California Press, Berkeley, 1998.

(10) In Sura 26, Versetul 195 se arată că textul sacru a fost revelat „într-o limbă arabă clară”.

Viața arabilor din secolul al VII-lea nu poate fi un model demn de urmat pentru noi, care trăim în secolul al XXI-lea, afirmă în mod categoric reformiștii tătari. „Eu trăiesc în Tatarstan și nu doresc să trăiesc ca un arab din evul mediu. Eu sunt tătar și vreau să rămân ca atare. Istoria poporului meu este importantă pentru mine, mai ales de când tătarii au influențat destinul Eurasiei, nu într-o măsură mai mică decât au influențat arabii istoria Orientului”, declară R.Khakimov (11).

Pentru popoarele și populațiile turco-musulmane din fostul spațiu sovietic, religia a fost un puternic factor de apărare a identității naționale. Islamul a fost însă mult mai important pentru tătari, care sunt lipsiți de o lungă perioadă de timp de protecția propriului stat independent și, ca urmare, sunt împrăștiați în imensitatea spațiului eurasiatic și nu numai. Iar cele mai importante grupări ale lor, cea de pe Volga și cea din Crimeea, se află izolate în masa slavo-creștină ortodoxă. Inițiatorii curentului euroislamic văd în religie o mare forță spirituală moștenită de la strămoși, în măsură să ducă la întărirea și susținerea ființei naționale. Ideologii de astăzi de la Kazan promovează un „Islam tătarec”, care „să servească națiunea”, pentru ca aceasta să se integreze activ în lumea modernă democratică (12).

Promotorii euroislamului de factură tătarească au desigur în vedere și problemele majore cu care se confruntă astăzi lumea islamică, în ansamblul ei (13). Ca și mulți alți intelectuali musulmani din alte țări, ei sunt conștienți de perspectivele vaste pe care le oferă modelul occidental, pe care doresc să-l implementeze în mediul islamic, fără însă a altera esența propriei religii. Necesitatea unui Islam modern, racordat la nevoile timpurilor noastre se impune tot mai mult(14), iar tătarii (cel puțin cei de la Kazan) se dovedesc a fi și acum mai receptivi și mai activi decât alții.

Euroislamiștii sau neodjadidiștii evidențiază cu precădere acele

(11) Raphael Khakim, *op.cit.*, p.116.

(12)D.M.Iskhakov, L.V.Sagitova, I.L.Izmailov, *The Tatar National Movement of the 1980s-90s*, în vol.”Tatars”, Kazan, 2007, p.111-141.

(13) Vezi Bernard Lewis, *L’Islam en crise*, Gallimard, Paris, 2003, p.130-135.

(14) Nadia Khouri-Dagher, *L’Islam moderne. Des musulmans contre l’intégrisme*, Hugo et Cie, Paris, 2009. Vezi și *The Muslim World. A Journal Devoted to the Study of Islam and Christian-Muslim Relations. Special Issue. Islam in Contemporary Turkey: the Contributions of Fethullah Gülen*, ed. Zeki Toprak, John Carroll University, Ohio, 3/2005.

precepte islamice care sunt de natură să corespundă criteriilor din sistemul de valori occidental, inclusiv și îndeosebi în materie de drepturi ale omului. Despre chestiunea drepturilor omului în Islam s-a discutat și se discută încă mult. Se știe că, Islamul primar a garantat ceea ce astăzi este cunoscut sub definiția de drepturi fundamentale ale omului. Profetul Muhammad și primii patru califi („bine călăuziți”) au promovat egalitatea și libertatea naturală a omului (musulman), inclusiv dreptul său la opinie personală, la viață demnă, siguranța proprietății, dreptul la muncă și câștig cinstit, au încurajat dreptul la învățătură și știință, au cultivat toleranța,

inclusiv față de cei de altă credință, responsabilitatea personală pentru propriile fapte etc. (15). Este adevărat, ulterior, aceste principii au fost încălcate sau alterate. Dar aceasta nu înseamnă că ele nu pot fi acum redescoperite și promovate. Euroislamiștii tătari făcând apel la aceste valori originare ale Islamului, minimalizează ponderea ritualului și ceremoniei religioase, ceea ce îi apropie din nou de Reforma protestantă. Susținând nu forma, ci spiritul preceptelor islamice, euroislamiștii invocă în acest sens versetul 37, din sura 22 (*El-Hadjj – Pelerinajul*), din Coran, referitor la sacrificarea ritualică a animalelor: „*Nici carnea lor și nici sângele lor nu ajung la Allah. La El ajunge doar smerenia voastră...*”. Euroislamiștii sunt convinși de faptul că oricare musulman se poate bucura de toate binefacerile vieții civilizate moderne, fără a-și pierde câtuși de puțin din identitatea sa religioasă. Din punctul de vedere al euroislamiștilor tătari, știința și educația sunt mult mai importante decât ritualul religios. Islamul – constată ei – a apărut cu menirea de a scoate oamenii din întuneric și de a crea o societate dreaptă. Dreptatea nu este compatibilă cu înapoierea. De aceea, Islamul propovăduiește creșterea permanentă a nivelului de învățatură al musulmanilor. În acest sens, R.Khakimov invocă ziceri (*hadith*) atribuite Profetului: „*Allah apreciază mai mult o oră de învățatură folositoare, decât o noapte de rugăciune*”; „*Caută să înveți din leagăn până în mormânt. Caută știința, chiar dacă trebuie să mergi pentru ea până în China. Cine vrea să fie fericit în această lume - să se ocupe cu negoțul. Cine vrea să fie fericit în cealaltă lume – să se dedice abstenenței și rugăciunii. Cine vrea să fie fericit în ambele lumi - să se consacre învățaturii și științei*” (16).

(15) *Coran*, 2:256; 4:148; 5:8; 17:15; 42:38; 47:24,27; 49:11,12; 51:19. *Philosophie de l’Islam*, traduit de l’anglais par A.Ahmad Al-Bostani, Paris, s.a., p.445 și urm.

(16) Raphael Khakim, *op.cit.*, p. 130

Ideologii Euroislamului declară deschis că salvarea tătarilor ca popor este în viitor și nu în trecut, oricât de mareț ar fi acesta. Istoria și credința religioasă nu pot fi negate – continuă ei - , dar ele nu trebuie să fie o piedică în calea dezvoltării. Pentru noi – afirmă răspicat consilierul prezidențial Rafael Khakimov - Europa (occidentală) este o sursă de înțelepciune și știință. Scopul nostru nu este să-i separăm pe tătari de celelalte națiuni și nici să-i izolăm într-o rezervație etno-confesională. Dimpotrivă, dorim să stabilim legături cât se poate de strânse cu cei care sunt de altă părere decât noi, atât din lumea islamică, cât și din alte culturi și credințe. Prin poziția lor geopolitică și culturală – continuă Rafael Khakimov – tătarii pot îndeplini rolul unei punți între Islam și Creștinătate (17).

La întrebarea *Unde este Mecca noastră ?* euroislamiștii tătari nu răspund categoric, dar afirmă deschis convingerea lor că Allah (Dumnezeu) se află pretutindeni, neavând o locație anume, nici în Mecca și nici în Ierusalim. Este însă posibil să desprindem din toată argumentația lor sugestia că, în secolul al XXI-lea, tătarii ar trebui să se îndrepte în direcția de unde vine lumina progresului și dezvoltării, adică către Occident, fără ca aceasta să însemne abandonarea orientării ritualice către Mecca.

(17) Raphael Khakim, *op.cit.*, p.164-165.

Publicat în vol., *Moștenirea istorică a tătarilor*, I, București, 2010, p.78-79
(vol.apărut sub egida *Institutului de Turcologie și Studii Central-Asiatice*,
Univ.Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca)